

ÕIGUSKANTSLER

Riigikogu aseesimees Jüri Ratas
Lossi plats 1a
15165 TALLINN

Teie 05.12.2008 nr 1-9/108
Õiguskantsler 22.12.2008 nr 10-2/081993/00808735

Vastus Riigikogu liikme kirjalikule küsimusele

Lugupeetud Riigikogu aseesimees

Tänan Teid, et edastasite minule Riigikogu liikme Helle Kalda esitatud Saksamaale ümberasunutele kuulunud vara käsitleva kirjaliku küsimuse.

Alljärgnevalt leiate minu vastuse Riigikogu liikme Helle Kalda esitatud kirjalikule küsimusele. Vastamisel taasesitan kõigepealt Riigikogu liikme Helle Kalda küsimused ja nende esitamise ajendi (I). Seejärel vastan neile (II).

I Esitatud küsimused

1. Riigikogu liige Helle Kalda esitas minule Saksamaale ümberasunutele kuulunud vara tagastamist käsitleva kirjaliku küsimuse. Riigikogu liige Helle Kalda palus minul selgitada:

- 1) kas 10.01.1941 lepingu alusel isikliku allkirjaga üleantud vara on ORAS § 6 mõistes õigusvastaselt võõrandatud vara?
- 2) kas ülaltoodud lepingu alusel igasugune ümberasujate vara (tagantjärele natsionaliseeritud, natsionaliseerimata jäetud, lihtsalt üleantud vara) kuulub nüüd tingimusteta ORAS-e alusel tagastamisele?
- 3) kas kehtib õiguskantsleri poolt 1997. aastal öeldu, mille järgi ümberasujate vara ORAS-e alla ei kuulu?
- 4) milline mõjuv ja meile teadmata uus asjaolu, millise uue asjakohase dokumendi ilmsikstulek või millise arvestamist vääriva tunnistaja ütlused lisaks neile, millele on õiguskantsler viidatud oma vastuses ametlikule järelepärimisele Riigikogu ees, on saanud/võetud aluseks selles, et õiguskantsler ombudsmani ülesannetes on tänaseks asunud täpselt vastupidisele seisukohale nimetatud küsimuses?

2. Riigikogu liikme Helle Kalda kirjalik küsimus on ajendatud Riigikohtu otsustest, mille kohaselt tuleb Saksamaale ümberasunutele kuulunud õigusvastaselt võõrandatud vara suhtes esitatud avaldusi menetleda omandireformi aluste seadusega sätestatud alustel ja korras. Riigikogu liige Helle Kalda on ka Eesti Ürnike Liidu liige ja liidu poole on pöördunud isikud, kellel on dokumendid, milles kinnitatakse, et Saksamaale ümberasunutele kuulunud vara on nõuetekohaselt Saksa riigile üle antud. Seetõttu ei saaks Riigikogu liikme Helle Kalda arvates Saksamaale ümberasunutele kuulunud ja mahajäänud vara käsitleda õigusvastaselt võõrandatud varana Eesti Vabariigi omandireformi aluste seaduse mõttes. Riigikogu liige Helle Kalda arvamus tugineb õiguskantsleri 15.01.1996 Riigikogu infotunnis toimunud esinemisele, õiguskantsleri 11.12.1997 kirjale ja Vabariigi Valitsuse 20.05.1998 moodustatud asjatundjate komisjoni „Saksa riigiga

Õiguskantsleri Kantselei

Kohtu 8, 15193 TALLINN. Tel 693 8404. Faks 693 8401. info@oiguskantsler.ee www.oiguskantsler.ee

sõlmitud lepingute alusel Eestist lahkunud isikute omandis olnud ja Eesti Vabariigis asunud õigusvastaselt võõrandatud vara tagastamisel või kompenseerimisel tekkinud probleemidele hinnangu andmiseks ja vajadusel õigusaktide muutmiseks ettepanekute tegemiseks“ ekspertarvamusele.

II Vastus

3. Vastan Riigikogu liikme Helle Kalda küsimustele nende esitamise järjekorras.

4. Riigikogu liige Helle Kalda palub minul selgitada, kas 10.01.1941 lepingu alusel isikliku allkirjaga üleantud vara on ORAS § 6 mõistes õigusvastaselt võõrandatud vara.

Kahjuks ei ole võimalik sellele küsimusele anda ühest vastust. Saan vaid selgitada, mida mõeldakse vara õigusvastase võõrandamise all. Samuti saan osundada sellele, et vara õigusvastase võõrandamise fakti tuleb tõendada.

Vara õigusvastase võõrandamise mõiste on toodud Eesti omandireformi aluste seaduse (edaspidi ORAS) §-s 6. Vastavalt ORAS §-le 6 on õigusvastaseks võõrandamiseks:

- natsionaliseerimine;
- kollektiviseerimine;
- õigusvastaste repressioonide käigus vara võõrandamine;
- ebaseaduslike otsuste alusel ja ametiisikute omavoli tagajärjel vara võõrandamine;
- reaalse repressiooniohu tõttu vara äraandmine või mahajätmine.

Vara õigusvastane võõrandamine peab olema toimunud ajavahemikus 16. juunist 1940 kuni 1. juunini 1981.

Õigusvastaselt võõrandatud vara puudutavate tõendite esitamist ja hindamist käsitleb Vabariigi Valitsuse 28.08.1991 määrus nr 161 „Õigusvastaselt võõrandatud vara tagastamise ja kompenseerimise avalduste esitamise ja läbivaatamise ning tõendite esitamise ja hindamise kord“. Selle korra punkti 16 kohaselt peab õigusvastaselt võõrandatud vara tagastamise ja kompenseerimise maakonna- või linnakomisjon kontrollima, kas vara õigusvastase võõrandamise fakt on tuvastatud.

Nii peab vara natsionaliseerimine olema tõendatud väljavõttega Riigi Teatajast või "Eesti NSV Teatajast", kus avaldati natsionaliseeritud vara nimekiri, või väljavõtte või ärakirjaga Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu määrusest vara natsionaliseerimise nimekirjadesse võtmise kohta, natsionaliseerimisakti ärakirja või mõne muu dokumendiga, mis tõendab vara natsionaliseerimist. Vara ühistamine kollektiviseerimise käigus tõendatakse asutatud kolhooside või nende õigusjärglaste tõendite, arhiivitõendite või muude dokumentidega. Kui vara on võõrandatud hiljem ebaseaduslikuks tunnistatud normatiivaktide alusel, tuleb näidata, millise normatiivakti alusel vara võõrandati ning millal ja kelle poolt on see normatiivakt tunnistatud ebaseaduslikuks. Kui vara jäeti maha reaalse repressiooniohu tõttu, tuleb talitada vastavalt seadusele "Vara võõrandamise õigusvastasuse tõendamise lihtsustatud korra kehtestamise kohta". Kui vara on võõrandatud ebaseaduslike otsuste või ametiisikute omavoli tõttu ning selle kohta ei laiene seadusega "Vara võõrandamise õigusvastase tõestamise lihtsustatud korra kehtestamise kohta" ettenähtud kord, tuleb võõrandamise õigusvastasust tõendada kohtu korras. Taotlejal on sel juhul õigus pöörduda nimetatud asjaolude tõendamiseks kohtusse ühe kuu jooksul pärast seda, kui kohaliku omavalitsuse täitevorgan on esitanud isikule seadusest tuleneva nõude tõendada vara võõrandamist kohtu korras.

Tulenevalt eelnevast märgin, et vara, sh. 10.01.1941 lepingu alusel Saksamaale ümberasunutele kuulunud vara, õigusvastase võõrandamise fakt peab olema tõendatud.

ORAS § 19 kohaselt lahendatakse õigusvastaselt võõrandatud vara tagastamisest või kompenseerimisest tulenevad vaidlused kohtuväliselt või kohtu korras. Järelikult, vara õigusvastase võõrandamise fakti tõendatust kontrollib vajadusel lõppastmes kohus.

5. Järgmisena vajab vastamist küsimus, kas 10.01.1941 lepingu alusel igasugune ümberasujate vara kuulub tingimusteta Eesti omandireformi aluste seaduse alusel tagastamisele.

Sellele küsimusele tuleb vastata eitavalt. Õigusvastaselt võõrandatud vara tagastamise ja kompenseerimise tingimused on sätestatud Eesti omandireformi aluste seaduses ja selle alusel antud õigusaktides. Seega, Saksamaale ümberasunutele kuulunud õigusvastaselt võõrandatud vara tagastamine või kompenseerimine ei toimu tingimusteta, vaid Eesti omandireformi aluste seaduses sätestatud alustel ja korras.

Asjakohased õigusaktid on Eesti omandireformi aluste seadus, Vabariigi Valitsuse 28.08.1991 määrus nr 161 „Õigusvastaselt võõrandatud vara tagastamise ja kompenseerimise avalduste esitamise ja läbivaatamise ning tõendite esitamise ja hindamise kord“ kui ka Vabariigi Valitsuse 05.02.1993 määrus nr 36 „Õigusvastaselt võõrandatud vara tagastamise kord“.

Selleks, et saaks otsustada õigusvastaselt võõrandatud vara tagastamise või kompenseerimise küsimust, peab õigusvastaselt võõrandatud vara tagastamise ja kompenseerimise maakonna- või linnakomisjon esmalt kontrollima:

1) kas avalduses märgitud vara vastab ORAS §-s 11 sätestatule ning kas on tõendatud vara koosseis ja väärtus õigusvastase võõrandamise hetkel;

2) kas avalduses märgitud vara kuulus õigusvastase võõrandamise hetkel omandiõiguse alusel avalduses märgitud isikule, s.t. endisele omanikule;

3) kas avalduses märgitud vara on võõrandatud viisil, mis on sätestatud ORAS §-s 6, ja kas taotleja kuulub ORAS §-des 7, 8 või 9 loetletud õigustatud subjektide hulka.

Kui õigusvastaselt võõrandatud vara tagastamise ja kompenseerimise maakonna- või linnakomisjon on oma otsuses tuvastanud vara võõrandamise õigusvastasuse, vara endise (õigusjärgse) omaniku, vara koosseisu ning õigustatud subjektid, saab vara asukohajärgne valla- või linnavalitsus otsustada vara tagastamise küsimuse. Siinkohal tuleb tähelepanu juhtida ka ORAS § 12 lõikele 3, milles on ära toodud õigusvastaselt võõrandatud vara mittetagastamise juhud. Näiteks, ORAS § 12 punkti 2 kohaselt ei kuulu tagastamisele õigusvastaselt võõrandatud vara, mis ei ole säilinud endisel individualiseeritaval kujul.

Juhin tähelepanu ka sellele, et kõiki olemasolevaid dokumente tuleb hinnata kogumis ja omavahelises seoses, igakülgselt ja täielikult. Ühelgi tõendil ei saa olla ette kindlaks määratud jõudu.

Juhul kui Saksamaale ümberasunutele kuulunud õigusvastaselt võõrandatud vara on käesolevaks ajaks võõrandatud, nt erastatud üürnikele, siis on aga tegemist õigusvastaste erastamistingutega. Seda põhjusel, et ORAS § 7 lg 3 sätestas koos ORAS §-ga 18 lg 1 lausega 1 keelu ümberasunutele kuulunud vara nii tagastada ja kompenseerida kui ka võõrandada, sh erastada üürnikele.¹

¹ ORAS § 18 lg 1: „Kuni omandireformi objektiks oleva õigusvastaselt võõrandatud vara tagastamise küsimuse otsustamiseni on riigi- ja kohaliku omavalitsuse asutustel ning teistel juriidilistel ja füüsilistel isikutel, kelle omandis

Olen seisukohal, et isikud, kellel võimaldati Saksamaale ümberasunutele kuulunud õigusvastaselt võõrandatud vara erastada, ei pea muretsema oma kodu kaotamise pärast. Vajadusel peab linna- või vallavalitsus hüvitama õigusvastaste erastamistingutega tekitatud kahju õigustatud subjektile.

Kokkuvõtlikult märgin, et Saksamaale ümberasunutele kuulunud õigusvastaselt võõrandatud vara tagastatakse või kompenseeritakse Eesti omandireformi aluste seadusega sätestatud alustel ja korras.

6. Järgnevalt vastan Riigikogu liige Helle Kalda pöördumises esitatud kolmandale ja neljandale küsimusele. Kolmas küsimus käsitleb õiguskantsleri 1997.aastal väljendatud seisukoha kehtivust. Nimelt, Riigikogu liige Helle Kalda küsib, „kas kehtib õiguskantsleri poolt 1997. aastal öeldu, mille järgi ümberasujate vara ORAS-e alla ei kuulu“. Neljandas küsimuses palub Riigikogu liige selgitada, millistel põhjustel on õiguskantsleri seisukohad Saksamaale ümberasunutele kuulunud õigusvastaselt võõrandatud vara tagastamise küsimuses aastate jooksul muutunud.

Riigikogu liige Helle Kalda on oma kirjalikus küsimuses viidanud õiguskantsleri E.-J. Truuväli 11.12.1997 kirjas väljendatud seisukohale. Õiguskantsleri E.-J. Truuväli seisukoha järgi lahendatakse Saksa riigiga sõlmitud lepingute alusel Eestist lahkunud isikute omandis olnud vara tagastamise või kompenseerimise taotlused riikidevahelise kokkuleppega, mitte Eesti omandireformi aluste seaduse järgi.

Esmalt märgin, et õiguskantsleri 1997. aastal väljendatud seisukoht vastas kehtivale õiguslikule olukorrale. Seadusandja otsustas 1991. aastal mitte tagastada ega kompenseerida 1941. aasta lepingu alusel Saksamaale ümberasunutele õigusvastaselt võõrandatud vara Eesti omandireformi aluste seaduse alustel ja korras. Saksa riigiga sõlmitud lepingute alusel Eestis lahkunud isikute omandis olnud ja Eesti Vabariigis asunud õigusvastaselt võõrandatud vara tagastamise või kompenseerimise taotlused tuli lahendada riikidevahelise kokkuleppega.²

Nimetatud põhimõtte kehtis enam kui 14 aastat, seni kuni Riigikohus tunnistas ORAS § 7 lõike 3 kehtetuks. Kuna Saksamaale ümberasunutele kuulunud õigusvastaselt võõrandatud vara suhtes esitatud avalduste menetlemise kohta on olemas Riigikohtu seisukoht, siis pean vajalikuks mõnevõrra selgitada õiguskantsleri ja Riigikohtu pädevust.

Põhiseaduse §-st 139 ja õiguskantsleri seaduse §-st 1 tuleneb, et õiguskantsler teostab järelevalvet seadusandliku ja täidesaatva riigivõimu ning kohaliku omavalitsuse õigustloovate aktide põhiseadusele ja seadustele vastavuse üle. Asjaomase kontrolli põhjal on õiguskantsleril vajadusel võimalik juhtida normi vastu võtnud organi tähelepanu normi võimalikule vastuolule põhiseaduse ja seadustega. Kui seisukohta ei arvestata, saab õiguskantsler pöörduda põhiseaduslikkuse järelevalve kohtumenetluse algatamiseks Riigikohtusse. Tulenevalt põhiseaduse §-st 152 on Riigikohtul õigus kontrollida vastuvõetud seaduse vastavust põhiseadusele ja tunnistada seadus

või valduses vara on, keelatud vara võõrandada või asjaõigusega koormata, kui käesolevast seadusest ei tulene teisiti. Seda keeldu rikkuvad tehingud on tühised. Nimetatud vara võib võõrandada riigile või kohalikule omavalitsusüksusele või õigustatud subjektide notariaalselt kinnitatud nõusolekul teistele isikutele. Kuni õigusvastaselt võõrandatud vara tagastamise otsustamiseni on vara praegustel valdajatel õigus seda rentida või muul viisil valdusse anda üksnes tähtaega määramata, välja arvatud, kui õigustatud subjektid on nõus tähtajalise suhtega. Tähtajatu üürilepingu suhtes ei kohaldata käesoleva seaduse § 12.1 sätteid. Tähtajatud lepingud kuuluvad lõpetamisele kolmekuulise etteteatamisega.“

² Vt Omandireformi aluste seaduse rakendamise otsuse p 5 ja ORAS § 7 lg 3.

kehtetuks, kui see on vastuolus põhiseaduse sätte ja mõttega. Seega, õigustloovate aktide põhiseadusele vastavuse osas saab lõpliku hinnangu anda üksnes Riigikohus.

Riigikohus asus seisukohale, et ORAS § 7 lg 3, mis seadis ümberasujate vara tagastamise sõltuvusse riikidevahelise lepingu sõlmimisest, kujutas endast põhiõiguse korraldusele ja menetlusele riivet. Seda põhjusel, et riikidevahelist lepingut ei sõlmitud ja puudus ka väljavaade kokkuleppe sõlmimiseks tulevikus. Samuti ei olnud ORAS § 7 lg 3 õigusselge, sest andis ümberasunutele ja nende pärijatele endiselt lootust vara tagastamiseks või kompenseerimiseks ning vara kasutajatel puudus selgus kodu loomise ja perekonnaelu korraldamise võimalustes.³ Riigikohus tunnistas 12.04.2006 ORAS § 7 lõike 3 kehtetuks ja Riigikohtu otsus jõustus 12.10.2006.⁴

Järelikult, kui Riigikohus on andnud hinnangu ORAS § 7 lõike 3 põhiseadusele vastavuse osas ja see säte on tunnistatud kehtetuks, saab õiguskantsleri seisukoht Saksamaale ümberasunutele kuulunud vara küsimuses tugineda kehtivale õiguslikule olukorrale. Riigikohtu poolt ORAS § 7 lõike 3 kehtetuks tunnistamise tagajärjeks on, et Saksamaale ümberasunutele kuulunud õigusvastaselt võõrandatud vara tagastamise või kompenseerimise avaldused, samuti ümberasunutele kuulunud õigusvastaselt võõrandatud hoonete üürnike avaldused korterite ja maa erastamiseks tuleb läbi vaadata Eesti omandireformi aluste seadusega sätestatud alustel ja korras.

Lisaks pean märkima, et õiguskantsler juhtis korduvalt Riigikogu tähelepanu ORAS § 7 lõikega 3 seonduvatele probleemidele. Näiteks, õiguskantsler E.-J. Truuväli, vastates 08.02.1999 V. Hanseni arupärimisele omandireformiga seonduvate probleemide kohta, asus seisukohale, et „[...] ORAS § 7 lõike 3 sõnastus on ebamäärane, mitmeti mõistetav ja tõlgendatav, s.o. adekvaatselt, laiendavalt ja kitsendavalt. Juhul kui Riigikogu osundatud sätte sõnastust ei täpsusta, tõlgendab ja kohaldab seda kohus.[...]“⁵. Samuti on õiguskantsler hilisemalt juhtinud Riigikogu tähelepanu sellele, et põhiseadusega vastuolus olev ebamäärane olukord on kestev ning kahjustab õigusriigi aluseid.⁵

Tulenevalt eelnevast ei ole võimalik nõustuda, et õiguskantsleri seisukohad on aastate jooksul muutunud vastupidiseks. Õiguskantsler on seisukoha andmisel Saksamaale ümberasunutele kuulunud vara küsimuses lähtunud kehtivast õiguslikust olukorrast.

Täna Teid veel kord Riigikogu liikme Helle Kalda esitatud kirjaliku küsimuse edastamise eest. Loodan, et minu vastusest oli abi.

Lugupidamisega

Indrek Teder

³ Vt RKÜKo 28.10.2002, nr 3-4-1-5-02, p-d 30-32, 34.

⁴ RKÜKo 12.04.2006 nr 3-3-1-63-05; RKÜKo 06.12.2006 nr 3-3-1-63-05.

⁵ Nt õiguskantsleri tegevuse ülevaade 2002. aastal, 1. osa I 1; õiguskantsleri 2003.-2004. aasta tegevuse ülevaade, 1. osa I ; 30.03.2004 ettekanne Riigikogule, õiguskantsleri 2004. aasta tegevuse ülevaade, 1.osa I 1.